

samen[®]

Amsterdamsche Coöperatieve Woningvereniging 'Samenwerking' B.A.

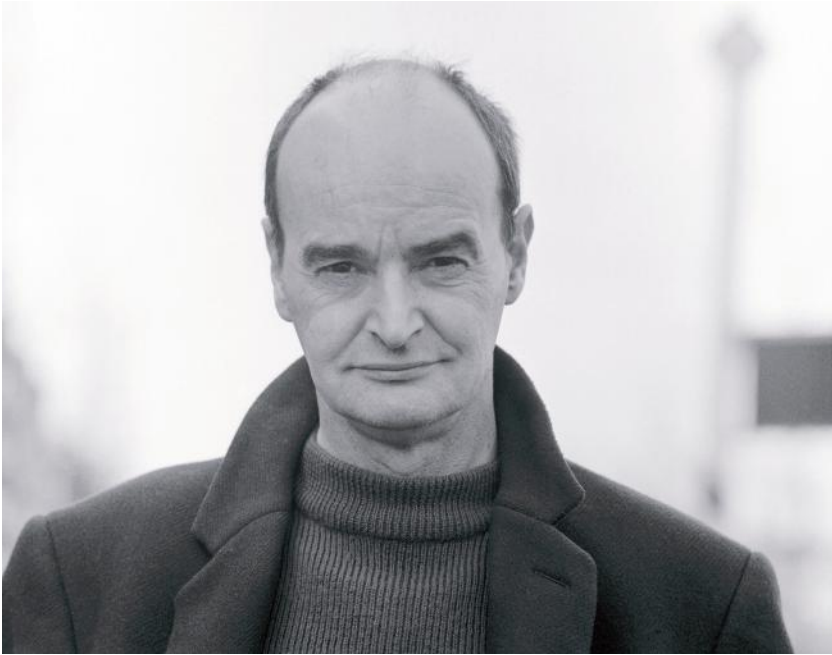
December 2021

Jan Arends

(1925-1974)

‘Ik ben een boek dat verkeerd geschreven is’

20

Jan Arends in 1972 (Foto: Eddy de Jongh).

Leo Pauw

In de huizen van Samenwerking wonen sinds jaar en dag meer of minder bekende Nederlanders. In deze rubriek staan we zo nu en dan stil bij enkele van die ‘bekende Samenwerkers’ uit het verleden. Om daarmee tegelijkertijd de geschiedenis van dit stukje Amsterdam te belichten. In dit nummer stellen we scherp op schrijver en dichter Jan Arends, die in de laatste fase van zijn leven in Het Nieuwe Huis woonde.

Het was een miezerige maandagavond, die 21^e januari 1974, toen Jan Arends uit het raam van zijn kamer op de vijfde verdieping van Het Nieuwe Huis sprong. Hij kwam neer in de binnentuin, tussen de kale bomen. Zo maakte hij op 48-jarige leeftijd een einde aan zijn, in de woorden van zijn biograaf Nico Keuning, ‘gemankeerde, armoedige en liefdeloze bestaan’. Jan Arends was in die jaren een bijzondere verschijning in de Amsterdamse literaire wereld. Zijn ‘faam’ bestond voor een groot deel uit zijn gekte. Hij had weliswaar een gedichtenbundel en een bundel korte verhalen, *Keefman*, op zijn naam. En op de dag van zijn zelfmoord verscheen zijn tweede bundel gedichten, *Lunchpauzegedichten*. Literatuur vol zwarte eenzaamheid, gekte en ook wel humor. Maar het was toch vooral de combinatie van zijn excentrieke persoonlijkheid en de tijdgeest die hem tot een fenomeen maakte. Het waren de jaren van de anti-psychoanalyse. Jan Foudraine had in 1971 *Wie is van hout geschreven*. We keken naar de film *One flew over the cuckoo’s nest*. In Dennendal veranderden patiënten in bewoners, al werd de hiervoor verantwoordelijk directeur, Carel Muller, door zijn bestuur ontslagen en werd Dennendal ontruimd. De gedichten en verhalen van Jan Arends sloten aan bij die ontwikkelingen: wie was er eigenlijk gek?

DONKERE JEUGD IN DEN HAAG

Jan Arends werd op 13 februari 1925 geboren in de Schilderswijk in Den Haag. Een onwettig kind. Zijn moeder was twintig bij zijn geboorte, de vader zou altijd onbekend blijven. Schoonmaakster was ze en arm. Ze trouwde korte tijd later met een weduwnaar, die een dochter van drie en een zoon van twee jaar meebracht. Ze leed net als haar inwonende moeder aan reuma en kon niet meer werken. Haar nieuwe man vond een baan als kolensjower, maar het was allemaal armoe troef. In 1929 werd een halfzusje van Jan geboren en in 1931 een halfbroer, die werd ondergebracht in een pleeggezin, aangezien ze onmogelijk voor nog een kind konden zorgen. In 1932 werd Arends ingeschreven als leerling van de Haagse Vrije School. De school zag het als haar taak om ook armeluiskinderen deelgenoot te maken van het gedachtegoed van Rudolf Steiner en hen op die manier te verheffen. En dus werd er tussen de kinderen van de elite af en toe een arme sloeber als Jan aangenomen. Hij werd er - mede door zijn eigenaardige gedrag - al snel een paria. Hij was lastig en kon niet meekomen qua leren.

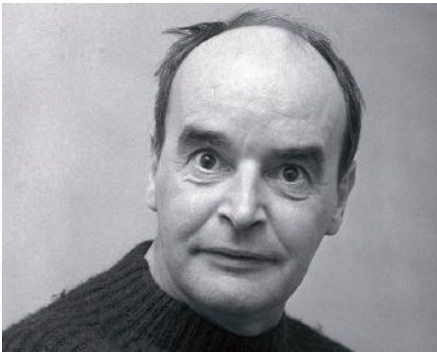
Oud-klasgenoten vertelden dat ze vies van hem waren. Hij 'zat als een klein ratje aan zijn tafel', stonk, plaste in zijn broek, hij was kortom de 'gek van de school'. 's Middags zat zijn moeder in een invalidenkarretje voor de school om hem op te halen. Een zielige figuur, voortdurend gepest en vernederd. Uit lijfsbehoud hield hij zijn klasgenoten met zijn hoge schreeuwstem scheldend en vloekend op afstand.

QUERULANT

Na zijn lagere school kwam Arends terecht in een katholiek internaat voor jongens uit ontwrichte gezinnen. Ook hier was hij in voortdurende oorlog tegen alles en iedereen. Hij zal er een paar jaar hebben doorgebracht. In die periode stierf - uitgeput van de reuma, op 15 november 1941, op zesendertigjarige leeftijd - zijn moeder. Arends was toen zestien jaar. De onlangs overleden schrijfster Inez van Dullemen leerde Jan Arends in de oorlog kennen. "Hij was een tener jongetje met grote, brandende, zwarte ogen die heel scherp in iemand keken, maar die op die leeftijd nog niet verbitterd waren, eerder verbijsterd. Een *displaced person*."

22

Foto: ANP/Kippa.

Door zijn excentrieke gedrag en verfijnde uitstraling ging er, aldus Van Dullemen, 'een suggestie van hem uit, de belofte van talent'. Na de bevrijding had hij een handjevol vrienden bij wie hij op ongeregelde tijden op bezoek kwam om zijn gedichten voor te lezen of om een hap eten te krijgen. In

kunstenarssociëteit Pulchri in Den Haag volgde hij in 1945 een paar lessen declamatie van Albert Vogel, die hem goed van pas kwamen voor zijn optredens in café-restaurant Heck, waar hij gedichten voordroeg. De leden van zijn vriendengroep waren als jonge kunstenaars straatarm. Arm en antiburgerlijk. In cafés had Jan het hoogste woord en blafte hij iedereen af. Hij hield ervan te provoceren. En te bietsen. Voor Arends een normale manier om aan geld te komen. Hij kon dan meteen zijn haat kwijt als iemand hem iets weigerde. Een querulant, kortom. En dat zou hij blijven.

AMSTERDAM

In september 1947 meldde Arends zich aan bij de Amsterdamse Toneelschool aan de Marnixstraat 150. De ambitie om te acteren lag in het verlengde van zijn optredens als declamator in Den Haag. Hij slaagde voor het toelatingsexamen en in oktober van dat jaar verhuisde hij met enkele bezittingen naar een vochtig souterrain aan de Reguliersgracht 54 huis. Een van zijn klasgenoten op de toneelschool was Cecilia Lichtveld, dochter van Lou Lichtveld (de schrijver Albert Helman) en Helena Mengelberg, die was hertrouwd met Ben Merkelbach, de stadsbouwmeester van Amsterdam. Het gezin woonde in die periode op de Keizersgracht 574. Op de zolder van dat adres vormde zich een van de vele kleine kunstenaarskringen die na de oorlog in Amsterdam zo welig tierden. Arends kon de discipline van de toneelschool niet opbrengen en werd na drie maanden weggestuurd. "Hij was een totaal onaanpaste figuur," vertelde Lichtveld. "Dat vond ik juist het boeiende aan hem." Zij betrok hem desondanks bij de groep jonge mensen, waaronder Hein Donner en Renate Rubinstein, die 's avonds en in de weekeinden bij elkaar kwamen op de zolderverdieping van het pand aan de Keizersgracht. Zijn aanwezigheid was lang niet voor iedereen een onverdeeld genoegen, aldus Lichtveld: "Aan de voorkant op de Keizersgracht kon je een raampje openmaken en kijken wie er op de stoep stond. Het is weleens gebeurd dat iemand keek en riep: 'O jongens, Jan Arends staat op de stoep. Niet opendoen!'"

23

PSYCHIATRISCH PATIËNT

Arends vervulde - telkens maar voor even - een veelvoud aan beroepen, waaronder broodbezorger, stripschrijver bij Marten Toonder, ijscoventer, schoenmaker, huisknecht en hotelportier. Ook werkte hij kort in Zweden, in de autofabriek van Scania. Hij hield het nergens lang uit. Hij was ook altijd op zoek naar goedkope woonruimte en verkaste voortdurend. Soms weer even in Den Haag, maar meestal van adres naar adres in Amsterdam. Hij werkte met tussenpozen aan zijn poëzie of aan een verhaal. Het caféleven bracht Arends in contact met kunstbroeders. Op de terrasjes van Reijnders en Eijlders op het Leidseplein kwam in die naoorlogse periode een nieuwe generatie van jonge dichters bijeen: Lucebert, Remco Campert, Rudy Kousbroek, Simon Vinkenoog. Arends voegde zich bij hen. Hij voelde zich thuis bij deze jonge

literaire avonturiers. Bovendien konden ze hem af en toe aan een baantje of een opdracht helpen. Zo kwam hij in de jaren vijftig geregeld in dienst bij verschillende reclamebureaus, als copy-writer. Hij bleef echter een vreemde, eenzame figuur met twee gezichten. Sommige mensen wilde hij belazeren door van hen te profiteren. Tegenover zijn spaarzame vrienden was hij daarentegen eerlijk en trouw. Als hij zich echter afgewezen voelde - en dat gebeurde nogal eens - kon hij zich volledig laten gaan in ordinare scheldkanonnades. Een constante in zijn leven was zijn verblijf in psychiatrische inrichtingen. Het waren zijn rustpunten. Hij vond er een bed, kreeg er eten en kon er schrijven. Hij verbleef onder andere in de Amsterdamse Valeriuskliniek en drie jaar in het Willem Arntsz Huis in Utrecht. Zijn laatste opname was in 1972 in Paviljoen III van het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam. Veel van zijn werk beschreef het (zijn) leven als psychiatrisch patiënt - de eenzaamheid, de vervreemding en zijn onvermogen met anderen te communiceren - en de verhouding met zijn psychiaters.

24

ERKENNING

Hij kreeg af en toe een gedicht gepubliceerd in tijdschriften als *Podium*. In 1955 debuteerde hij met de novelle *Lente/Herfst* (in het tijdschrift *Maatstaf*). Deze werd echter door de literaire kritiek doodgezwegen. Pas met de verhalenbundel *Keefman* in 1972 kreeg hij voor het eerst de erkenning van de literaire wereld. In de pers verschenen veel lovende recensies. Er ontstond ook meer belangstelling voor zijn persoon, vooral nadat hij op 11 maart 1972 in *Vrij Nederland* was geïnterviewd. In dat interview was Arends heel open over zijn neiging om zich als

huisknecht te verhuren aan vrouwen uit de betere kringen, ‘het liefst tussen de dertig en veertig jaar oud, met mooie dikke benen en billen, een grote bek en gelakte nagels’. Hij liet zich graag commanderen door hen en beleefde naar eigen zeggen lust aan zijn onderdanige rol. Overigens nooit langer dan een paar weken; dan vertrok hij weer. Hij schatte dat hij zo’n honderd keer als huisknecht had gediend. De belangstelling voor deze zonderlinge schrijver mondde een jaar later uit in een portret van Jan Arends in het befaamde VPRO-programma *Het Gat van Nederland*, waarin hij gefilmd werd in Het Nieuwe Huis en in zijn kale kamer.

HET NIEUWE HUIS

25 Want hij had op 15 augustus 1972 een woonvergunning gekregen voor appartement nummer 142 op de vijfde verdieping van Het Nieuwe Huis. Er was flink wat hulp van derden nodig geweest om Arends aan een eigen appartement te helpen. Op briefpapier van het Stedelijk Museum schreef de bibliothecaresse van de gemeentemusea van Amsterdam een aanbevelingsbrief aan K. van der Jagt, de toenmalige directrice van Het Nieuwe Huis, waarin zij mededeelde ‘dat de heer Arends mij reeds meer dan 20 jaar als een integer mens bekend is’. Bezige Bij-redacteur Oscar Timmers gaf als ‘financiële referentie’ op briefpapier van De Bezige Bij een optimistische inschatting van het toekomstige inkomen van Arends. Mevrouw Van der Jagt had, aldus de biograaf Keuning, een zwak voor dergelijke onaangepaste alleenstaande mannen. Zo kreeg Jan Arends voor het eerst een echte eigen woning, met centrale verwarming.

Maar het ging niet goed met hem. Om aan zijn eenzaamheid te ontsnappen greep Arends geregeld naar de telefoon. Hij belde lukraak schrijvers op, wier nummer hij uit het telefoonboek viste. Hij zat dan om een praatje verlegen of wilde langskomen om een tientje te lenen. Niet zelden eindigden die gesprekken in verwijten en gescheld, dronken als hij was. Henk Hofland zag Arends vaak in Scheltema: “Daar sprak hij voornamelijk over zichzelf, hoe hij wilde schrijven en probeerde te schrijven, en of iets gelukt was, of door wiens schuld niet.” Uiterlijk ging Arends er in deze periode sterk op achteruit. Hofland: “Hij drong er menigmaal sterk op aan dat ik hem een pak zou afstaan; dat deed hij ook bij andere mensen, en nog altijd vraag ik mij af welke geheime stomheid je,

althans mij, ertoe brengt om zo'n verzoek wat lacherig onder tafel te werken." In januari 1974 schreef Arends aan Rudy Kousbroek in een brief: "Wat ik wil is praten met een ander. Dat lukt niet. Je kunt inderdaad net zo goed van het dak springen." Een week later deed hij het.

HET 'GEVAL ARENDS'

26

Keuning beschrijft in zijn biografie hoe op zondag 20 januari 1974 een toenmalig huisarts in opleiding, Sjoerd Boorsma, die weekenddienst had op de huisartsenpost, tegen middernacht een wanhopige Jan Arends aan de telefoon kreeg. Hij zei dat hij zichzelf had gesneden. Toen de arts aanklopte op de kamerdeur deed Arends open, alleen gekleed in een slobberige onderbroek bespat met bloed, afkomstig van snijwonden aan zijn onderarmen. Ook in de rest van de kamer waren bloedsporen te zien. De ernst van de situatie was duidelijk. Arends stond echter niet bepaald open voor adviezen van de jonge dokter. Hij had een ruime ervaring met medici opgebouwd. Hij zette de arts onder druk ("Ik ga me nog meer snijden") en wijzend op de verwarmingsbuizen onder het plafond van zijn kamer zei hij: "Daar zou je je aan kunnen ophangen." Toen Boorsma er uit machteloosheid bij ging zitten, bleek Arends 'niet ongevoelig voor wat aandacht'. De sfeer verbeterde zelfs zodanig dat hij twee hekeldichten voordroeg, waarvan er een gewijd was aan professor Piet Kuiper, zijn psychiater in Paviljoen III. Boorsma liet zijn waardering voor het gedicht blijken, waardoor er iets van een vertrouwensband ontstond. Uiteindelijk ging Arends ermee akkoord dat de arts de hulp van een psychiater zou invoeren. Boorsma kreeg een assistent psychiatrie aan de lijn die het 'geval Arends' wel kende en het varkentje wel even zou wassen: "Na enig wachten bij de hoofdingang kwam er een gehaaste maar gedecideerde figuur aan. Hij maakte me in het trappenhuis al snel duidelijk dat mijn aanpak te soft was en dat empathie niet zinvol was. Eenmaal bij de patiënt zei hij op autoritaire wijze dat hij op moest houden met deze vertoning en zich de volgende dag moest melden op het spreekuur (...). De aankomend psychiater had het heft in handen genomen en ik heb me laten overdonderen door zijn visie op de juiste aanpak. We vertrokken en de rest is bekend."

DE SPRONG

De volgende avond, op maandag 21 januari 1974, sprong Jan Arends uit het raam van zijn kamer, op de vijfde verdieping van het gebouw. Het verhaal van de sprong leeft voort in de verhalen die in Het Nieuwe Huis zijn overgeleverd, doorgegeven van de ene conciërge aan de andere. Op het moment dat Arends in het raam stond riep iemand van de overkant nog: “Niet doen! Niet springen!”

Foto: Leo Pauw.

27

De binnentuin van Het Nieuwe Huis, waar Jan Arends terecht kwam.

Overigens was niet iedereen overtuigd van het feit dat het zelfmoord was. Schrijver Hans Vervoort huurde in augustus 1983 een werkkamer in Het Nieuwe Huis. Bij het tekenen van het huurcontract sprak hij met directrice Van der Jagt. “Ze bleek klein en gezet, maar formidabel. Ze reikte me haar linkerhand, de rechterarm hing doelloos naast haar lichaam, een afgedankt onding. We gingen door de formaliteiten van het lidmaatschap van de coöperatie en statiegeld voor de sleutel en ik wachtte op een goed moment om te vragen:

‘Is dit niet het pand waar Jan Arends is overleden?’

‘Ach meneer, die arme man. Hij was schrijver, wist u dat?’

‘Jazeker.’

‘Er is zo’n hoop onzin over geschreven. Wat me het meest ergert is dat men zegt dat hij zelfmoord gepleegd heeft. Wat een idioterie.’ ‘Ach.’

‘En dat hij zo’n onaangenaam mens zou zijn, dwaasheid. Hij was een heel aardige en attente huurder. Iedereen heeft hier zijn eigen leven en wat ze ermee doen moeten ze zelf maar weten. De een zie je nooit, de ander komt nog wel eens een praatje maken. En meneer Arends kwam geregeld buurten in het kantoor, hij had weinig om handen. Vaak zei hij ‘mevrouw Van der Jagt, ik weet dat ik vliegen kan’. En dan zei ik ‘meneer Arends, ik zou het toch maar niet proberen als ik u was’. En dan lachte hij wat. Maar uiteindelijk heeft hij het toch een keer geprobeerd. (...)’

Ik was geheel verrast. ‘Volgens u wilde hij alleen maar vliegen?’ ‘Mevrouw Van der Jagt was niet het type voor twijfels. ‘Ik weet het zeker. Hij had ook een stellinge gebouwd in zijn raam, een soort landingsplatform. Maar ja, dat liep dus mis.’ Ze kreeg kennelijk plotseling het gevoel dat het een wat ongeloofwaardig verhaal was en zweeg abrupt. ‘Een landingsplatform?’ probeerde ik nog. ‘Ja, een soort stellinge. Hij had geen balkon, namelijk. U ook niet, trouwens, dat wist u toch, hoop ik?’

Ik knikte en kreeg de sleutel mee. Peinzend liep ik de trap op. Jan Arends, met zo’n naam zou je de neiging kunnen krijgen om te gaan vliegen. En dat platform kon ze niet verzonnen hebben. Een korte maidenvlucht met fataal resultaat, een onervaren arend die na zijn eerste rondje de landingsplank mist en met al uitgestrekte poten naar beneden stort. Het had wel iets.”

28

GERAADPLEEGDE BRONNEN

Keuning, N. (2003/2014). *Angst voor de winter. Jan Arends: leven en werk*. Amsterdam, De Bezige Bij/ Lebowski Publishers.

Arends, J. (1994). *Verzameld werk*. Bezorgd door Thijs Wierema. Amsterdam, De Bezige Bij.

Arends, J. (1974). *Ik had een strohoed en een wandelstok*. De Bezige Bij, Amsterdam.

Jan Arends. *De Engelbewaarder*, 4e jrg. nr. 15. Amsterdam, april 1979.

Hofland, H.J.A. (1974). Jan Arends, oppervlakkige herinneringen. *Haagse Post*, 2 maart 1974.

Website van Hans Vervoort: <https://www.hansvervoort.nl/Column/article/2081/Jan-Arends-zelfmoord-of-maidenvlucht>

Ik
schrijf gedichten
als dunne bomen.

Wie
kan zo mager
praten
met de taal
als ik?

Misschien
is mijn vader
gierig geweest
met het zaad

Ik heb
hem nooit
gekend
die man.

Ik heb
nooit
een echt woord gehoord
of het deed pijn

Om pijn
te schrijven
heb je
weinig woorden
nodig.